

МИТНИЦИТЕ – ПРИЕМСТВЕНОСТ, ПРОМЯНА И ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ БЪЛГАРСКОТО СТОПАНСКО РАЗВИТИЕ (1878 – 1912)

Александър ШИВАРОВ

Abstract: *The establishment of the Principality of Bulgaria in 1878 presents an opportunity for studying institutional change and continuity and the consequences of public choices on economic development. The paper focuses on tariff policy and organisation of customs during three decades until 1912. Initially, Bulgaria adopts the principles of the existing tax system of the Ottoman Empire and follows the trade agreements signed by the Empire with its European partners until the 1890s. Afterwards it concludes independently several rounds of agreements with all major counterparts based on ad valorem tariffs, increasing the rates over time. Bulgarian economic policies shift towards protectionism and support of infant industries around the turn of the century, leading to adoption of specific tariffs in 1906. This development fails to produce competitive industries but ensures higher budget revenues with a growing share of indirect taxes. The drawn-out policy change is accompanied by unceasing reforms of the customs at organisational level with a lot of energy spent on administrative details. The strategic economic choices made at the beginning of the 20th century reverberate through the development path of Bulgaria for the next several decades.*

Key words: *Tariff policy, Trade Policy, Customs, Institutional change, Continuity*

JEL: B17, F13, N73

Митническата политика на България в първите десетилетия след Освобождението предоставя възможност за изследване на опозицията приемственост или прекъсване на икономическите институции, наследени от Османската империя. Фокусът на изследването е върху формалните институции или ограниченията, които оформят човешките взаимодействия посредством нормативната уредба и организацията на администрацията, в рамките на понятийния апарат дефиниран от новата институционална икономика и по-специално от Д. Норт (North, 1990). Основният въпрос е дали в следосвобожденския период се наблюдава еволюция на действащите до 1878 г. икономически политики и правна

уредба на взаимоотношенията между икономическите агенти и държавата, или се търси ново начало, чрез което Княжеството да се дистанцира от принципите и организацията на стопанския живот на сюзерена. Проследено е развитието на митническата политика и организацията на митниците от 1878 до 1912 г. – времеви интервал, който е достатъчно дълъг за наблюдение на протичащите институционални промени и същевременно изключва влиянието на социалните и икономическите сътресения, предизвикани от войните и Голямата депресия в началото на ХХ век.

Митото е вид косвен данък, с който се облагат стоките, пресичащи митническата граница на една страна. Митата са неразривно свързани с международната търговия и стремежът на държавите да контролират търговския обмен, като корените на този вид данък върху стоките могат да бъдат открити още в Античността (Asakura, 2003). От публикации в Списанието на Българското икономическо дружество (БИД) в края на ХІХ и началото на ХХ в. личи, че разбирането за функциите на митата и инструментариумът за провеждане на външноотърговска политика чрез тарифни регулатори не се различават от съвременните, описани във всеки стандартен учебник по международна икономика. Още Г. Колушки описва подробно в свой реферат, изнесен на V другарска среща на БИД в края на 1900 г., фискалната и протекционистичната функция на митата (Associates' meetings, 1903) и основното деление на адвалорни и специфични мита според начина на определяне на митните сборове.

В ролята си на фискален инструмент митото служи за осигуряване на приходи и преразпределение на средства чрез държавния бюджет. Като инструмент на външноотърговската политика то изпълнява протекционистична функция като защитава определени производители от чуждестранна конкуренция. Двете основни функции на митата могат да бъдат реализирани по различен начин. При адвалорните мита дължимите сборове се изчисляват като процент от митническата стойност на стоката. Специфичните мита, от друга страна, представляват фиксирани вземания, които се определят като абсолютна сума върху всяка физическа единица от стоката (напр. тегло, обем, брой, дължина, съдържание на определено вещество и др.). Практиката познава и методи за определяне на митните сборове, които включват едновременно адвалорен и специфичен компонент, но митническите тарифи залагат преобладаващо на единия или другия основен подход.

I. Организация на митниците

Прегледът на данъчната система в първите години от създаването на Княжество България демонстрира запазване на принципите и структурата на данъч-

ната система на Османската империя. Това се приема за нормално от съвременниците, които обосновават тази приемственост с това, „че финансовите реформи не приличат на политико-административните, че за всяко едно изменение в данъчната система на една страна са нужни големи предварителни проучвания, много трудна подготвителна работа“ (Danailov, 1896, p. 474). Тази линия на континуитет в данъчната система е положена от изданието на 7 юни 1877 г. в Пловдив „Проект главных оснований объявления по делам казенного управления“¹. В него се запазват основите на действащата данъчна система и тя се прилага от Временното руско управление – след преизчисление на данъчните основи за преките данъци – през 1877 – 1879 г. Първият самостоятелен български бюджет за 1880 г. залага на същата данъчна система, заварена от османско време². Съществената промяна, която настъпва, е реформата на данъчната администрация и премахването на практиката за откупуване на данъци – източник на произвол при събиране на дължимите суми от населението. Все пак, Г. Данаилов отбелязва, че към средата на 90-те години на XIX в. не е завършено разделението на административните отговорности между отделните клонове на изпълнителната власт и например окръжният управител, който упражнява административни и полицейски функции, се явява началник и на финансовата администрация (Danailov, 1896).

Косвените данъци като част от фискалната система следват общата тенденция на приемственост. Те включват следните приходни пера:

1) Импортни и експортни мита, включително съпътстващи такси за магазинаж, пломби и др.

2) Акцизи върху върху тютюн и спиртни напитки

3) Държавни привилегии (в някои години, класифицирани като акциз) за сол, захар, кафе, кибрит и др.

Митническата политика на България като част от външнотърговските ѝ отношения е обусловена във висока степен от клаузите на Берлинския договор. По специално чл. 8 постановява, че търговските договори, сключени между чуждите сили и Портата запазват действието си и по отношение на Княжество България до изтичане на срока им през 1891 г. Търговските договори, които Османската империя е сключила с европейските държави за 30-годишен период през 1860 – 1861 г., предвиждат максимални стойности на адвалорното вносно мито

¹ Проектът, очертаващ основните принципи за провеждане на бюджетна политика, е изготвен и публикуван преди началото на военните действия в Руско-турската война.

² Изключение прави данъкът „бедел-аскерие“, заменен с войнишка повинност от руското окупационно управление, и „шараб-гюмрук“, който през 1880 г. е заменен с поземлен данък върху лозята (Danailov, 1896).

от 8% и експортно мито от 1%. Стоките, които преминават през Княжеството, не могат да се облагат с транзитно мито. Същевременно от разпоредбите на Берлинския договор са изключени Румъния, Сърбия и самата Османска империя и Княжеството има право да сключва търговски договори с тях и да провежда независима митническа политика спрямо съседните държави. През 1880 г. България въвежда автономни мита за стоките внос от Румъния, Сърбия и Турция в същия размер от 8%, както за останалите европейски държави.

Административните реформи в системата на митниците започват още в периода на Временното руско управление: през 1878 г. са създадени 12 митници по границите на Княжеството; на 5 февруари 1879 г. са утвърдени Привременни наставления за митарствените учреждения, последвани от Временни наставления за управителите и чиновниците на митниците и митарствените пунктове, както и Временни наставления за митарските стражаре от 10 март 1879 г. В края на руското управление на 7 юни 1879 г. е публикуван Проект на митарствен устав на Българското Княжество (Valkova, Alichkova, Tsvetkova, Penkova, & Peneva, 2009).

Този организационен порив е подет и от българските власти, които поемат управлението на страната в края на юни 1879 г. В брой 1 на Държавен вестник е публикуван Указ №2 от 7 юли 1879 г. за учредяване на митници и митарствени пунктове. Следват поредица от укази за регулиране на щата и статута на митническите учреждения от същата година. През 1879 и 1880 г. Министерство на финансите издава серия от правилници и наредби за организацията на митническата дейност. През 1881 г. създаденото по-рано митническо отделение във финансовото министерство с слива с Отделението за косвените налози, като тази организационно структура се запазва задълго. Проектът за митарствен устав, подготвен от Временното руско управление, е гласуван с малки поправки от Народното събрание през 1880 г. и утвърден с Указ №721 от 12 декември същата година. Уставът формира законовата рамка за дейността на митниците в първите години от създаването им и регламентира всички аспекти от дейността на митническите учреждения. През есента на 1884 г. е предложен нов законопроект за митниците от правителството на Петко Каравелов, който е доразработен от широк кръг от експерти от финансовото министерство. Законът за митниците е приет от Народното събрание на 3 декември 1884 г. и е утвърден с княжески указ на 8 януари 1885 г. Той регламентира детайлно дейността на митниците в 279 члена и се прилага в продължение на две десетилетия до 1906 г. само с едно изменение (Valkova, Alichkova, Tsvetkova, Penkova, & Peneva, 2009).

През 1900 г. е приет и Правилник за митниците, който има за цел да замени и обобщи натрупалите се регламенти, разглеждащи отделни аспекти от дейност-

та на митническите учреждения. Правилникът представлява обемист документ, който обхваща процеса на набиране на митнически служители, отговорностите и задълженията на служителите, организацията на делопроизводството, предотвратяването и откриването на контрабандата и други страни от дейността на митниците. Придружен е от многобройни приложения с обем от повече от 180 страници, които демонстрират стремеж Правилникът за митниците да служи като универсален наръчник за всички аспекти от работата на учреждениято (Valkova, Alichkova, Tsvetkova, Penkova, & Peneva, 2009).

II. Митническа политика

Отношенията с търговските партньори на Княжеството се градят постъпателно и времевите интервали между отделните жалони в двустранните връзки са значително по-дълги от тези при вътрешната организация на митниците. Най-ранни са опитите за моделиране на взаимоотношенията със съседните на България държави, тъй като те остават извън обхвата на Берлинския договор. След Указ №204 от 9 май 1880 г. за изравняване на митата на стоките с произход от съседните страни, през 1883 г. влиза в сила Тарифа за вносните стоки от Румъния, Сърбия и Турция. Тя остава в сила до сключването на търговски договор със Сърбия през 1897 г. и търговска спогодба с Румъния от същата година. През този период не са правени постъпки за поставяне на търговските взаимоотношения с Румъния на договорна основа. Предприемат се опити за регламентиране на стокообмена между Сърбия и България по инициатива и на двете страни през 80-те и 90-те години. През 1884 г. българското правителство прави предложение за икономическо сближаване и дори създаване на митнически съюз, което не е възприето от сръбска страна. През 1888 г. сръбското правителство инициира търговски преговори, които не довеждат до споразумение. Направен е повторен опит през 1892 г. и едва през 1895 г. се стига до по-интензивен преговорен процес, който завършва с търговския договор от 1887 г. (Lyapchev, 1903, pp. 492-494).

Отношенията с Турция преминават по-сложен път. Първоначално с Указ №2 от 7 юли 1879 г. се въвежда безмитен режим за местните произведения от Източна Румелия и Македония. Със закона от 9 май 1880 г. се отменя безмитния внос от Македония и всички турски стоки се облагат с 8% мито. Княжеството и Източна Румелия регулират взаимоотношенията си с митническо съглашение от 1884 г. След ред обрати, свързани с дипломатическото признаване на Съединението, Османската империя въвежда режим за Южна България като за чужда митническа територия с наредба от 5 май 1888 г., която влиза в сила два дни по-късно. Всички по-нататъшни спогодби с трети страни третират стоките с произ-

ход от бившата Източна Румелия като част от единната митническа територия на Княжеството от 7 май 1888 г. (Lyapchev, 1903, pp. 494-500).

С изтичането на срока на договорите между Османската империя и европейските сили България подготвя първия цикъл от самостоятелни търговски спогодби. Началната стъпка е дипломатическа нота от 1884 г. до представителите на европейските държави в София, с която се заявява готовност за провеждане на търговски преговори. През 1887 г. е приет Закон за сключване търговски договори на Княжеството с всички държави, които биха пожелали това, с който се упълномощава правителството да използва всички налични възможности. Първата търговска спогодба е сключена с Великобритания през 1889 г. и влиза в сила на 1 януари 1890 г. Аналогични договори се сключват с Австро-Унгария, Италия, Франция, Швейцария, Белгия и Германия. Тези спогодби са удължавани до 1894 г., след което се постига повишаване на вносните мита до 10,5%. При следващия кръг търговски преговори от 1896 – 1897 г. се постига увеличаване на вносните мита до 14%. Прекратява се и режимът на капитулациите за Княжеството, т.е. чуждестранните граждани след 1897 г. са длъжни да следват местните закони в търговските си отношения и не се ползват от имунитети и привилегии. С търговска спогодба от 1900 г. са уредени и двустранните отношения с Турция (Lyapchev, 1903, pp. 502-507; Valkova, Alichkova, Tsvetkova, Penkova, & Peneva, 2009).

III. Институционална промяна

С постигането на по-голяма степен на свобода в отношенията с основните търговски партньори на дневен ред излиза въпросът за промяна на принципите на провежданата от България митническа политика. В тези търсения изпъкват два водещи мотива: увеличаване на приходите от косвени данъци и преход от адвалорни към специфични мита с цел осигуряване на по-висока степен на защита на нововъзникващата местна индустрия. И двата мотива са зададени от Иван Евстратиев Гешов в ролята му на министър на финансите. В своя реч по отношение на данъчната политика той заявява, че целта е „да се снесе една част от бремето на земеделците и да се прехвърли на други, по-способни дан[ък]оплатци“ (Danailov, 1896, p. 383). Още в първия си министерски период през 1886 г. създава комисия за изучаване на митническите тарифи и сам формулира основните въпроси на проучването. Комисията излиза с препоръка за ориентация към тарифа, базирана на специфични мита (Lyapchev, 1904).

Този преход от либерален външнотърговски модел – заложен от Берлинския договор и характера на отношенията на България с основните ѝ партньори – към покровителствена митническа политика е съпътстван от законодателна дей-

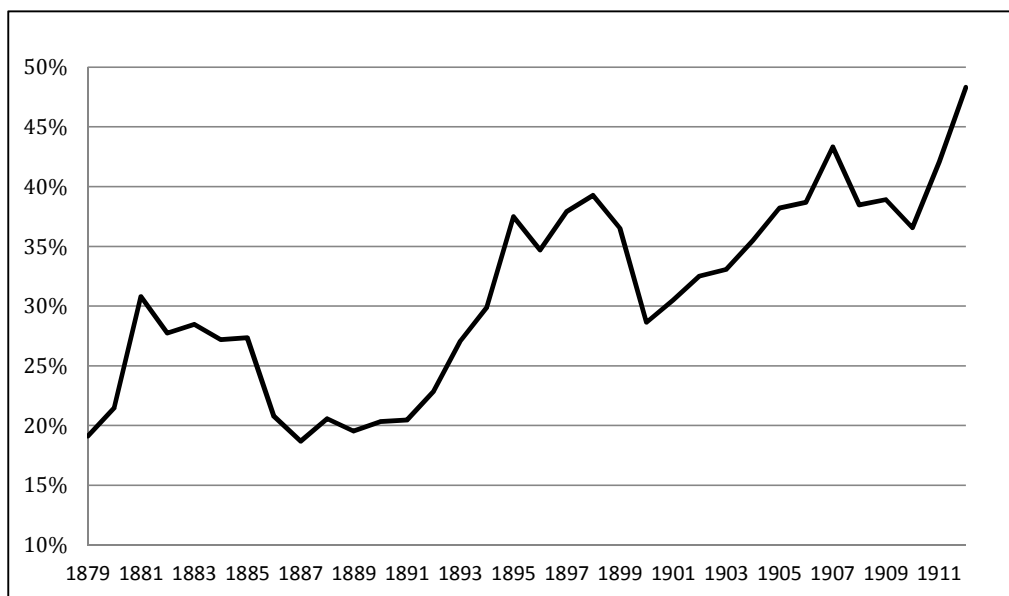
ност за подкрепа на младите индустрии. През 1894 г. е приет Закон за насърчаване на местната индустрия, в който е предвиден безмитен внос на земеделски машини, машини за индустриални предприятия, въглища за параходи и железници и други суровини и оборудване, които не се произвеждат в страната. След изтичане на десетгодишния му срок на действие е заменен от Закона за насърчение на местната промишленост и търговия от 1905 г. Новият закон създава по-скоро предпоставки за привилегии и облаги за голям брой производители с противоречив ефект за икономиката като цяло. Това налага замяната му със Закона за насърчение на местната индустрия от 1909 г. И трите закона, приети в рамките на 15 години, се стремят да създадат защитена среда за местната промишленост, която подкопава стимулите на пазарната конкуренция и в крайна сметка не води до съществена индустриализация към началото на XX век (Dimitrov, 2014).

Линията на протекционистична икономическа политика е подкрепена от промяна в избора на метод за определяне на митата. Към 1903 г. е подготвен проект за нова специфична митническа тарифа, която е приета от Народното събрание на 17 декември 1904 г. Вследствие на редица събития новата митническа тарифа започва да се прилага от началото на 1906 г. Както процесът на изработване на тарифата, така и крайният резултат е обект на сериозни дискусии и критики в общността на българските икономисти (Lyarchev, 1904). През 1911 г. са приети изменения и допълнения на Закона за приложение на общата митническа тарифа, на тарифите за вносите и износните стоки, с които с промяна и заглавието на акта на Закон за общата митническа тарифа. И в изменения закон е запазен покровителственият характер на митническата политика. Тази линия на поведение може да се открие и в други законови и подзаконови актове, които регламентират безмитен внос на определени стоки или суровини, необходими за местното производство. Независимо от декларираните намерения за защита и подкрепа на местната промишленост, и в новата тарифа се запазват експортните мита, които преследват само фискални цели. Едва през 1912 г. се освобождават от износно мито произведения на местната индустрия. От мотивите, съпътстващи законите за насърчаване на индустрията, личи че очакванията за развитие на българската индустрия са в най-добрия случай в мащаби, които да задоволят вътрешното търсене на съответните продукти (Dimitrov, 2014). Тези нагласи, възплетени в икономически политики, подкопават още в зародиш евентуални планове за конкурентоспособно производство, което да надхвърля ограничените рамки на националния пазар.

Непреднамерен ефект от въвеждането на специфичната митническа тарифа е възникването на необходимост от цялостно преработване на нормативната уредба за функционирането на митниците. През 1906 г. е приет нов Закон за

митниците, който – макар и с неизбежни изменения и допълнения през годините – остава в сила до 1948 г. Преходът към специфично облагане на стоките предизвиква и значителни затруднения, особено в работата на митническите оценители. Адаптирането на администрацията към новата тарифа отнема няколко години, през които се създават нови звена и се променя организацията на работа (Valkova, Alichkova, Tsvetkova, Penkova, & Peneva, 2009).

Фискалният ефект от прилагането на митата постоянно присъства в дебатите за избор на посока за развитие на митническата политика. Свидетелство за значението на митата за приходната част на бюджета е и управлението на митниците от Отделението за косвените налози на Министерство на финансите от 1881 до 1908 г. От 1 януари 1909 г. то се разделя на две – за митниците и за косвените налози, а в 1911 г. Отделението за митниците става самостоятелна структура. Както бе посочено, при косвените данъци се наблюдава трайна тенденция да формират нарастващ дял от общите приходи на бюджета, като в края на разглеждания период те достигат 48% от бюджетните приходи (фиг. 1).

Фигура 1. Дял на косвените данъци в приходната част на бюджета (1879 - 1912), % (Direction générale de la statistique, 1910, 1914, 1915)

Тази картина поставя въпроси за целите и ефектите от действията на фиска в края на XIX и началото на XX век. Ако политическата логика дава ясни аргу-

менти за насочване на по-голям дял от данъчното бреме към потребителите, концентрирани предимно в градовете, то те са и основните групи, които се ползват от разходите на бюджета за издръжка на държавната администрация, армията и изграждане на инфраструктура. Митата формират от 12,7 до 24,2% от бюджетните приходи през последните години от изследвания период и делът им в приходите от косвени данъци варира от една трета до над половината (Таблица 1).

Таблица 1.

Приходи от мита като дял от косвените данъци и общите приходи в бюджета (1905 - 1912), % (Direction générale de la statistique, 1910, 1914, 1915)

<i>Приходи от мита като дял от:</i>	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
<i>косвените данъци</i>	33,3	34,8	55,9	38,0	41,3	41,8	35,8	37,5
<i>бюджетните приходи</i>	12,7	13,5	24,2	14,6	16,1	15,3	15,0	18,1

С промените в политическата карта на България настъпват изменения и в относителната тежест на отделните митници при формирането на приходите от митни сборове. През целия период митницата с най-голяма тежест по отношение на стокооборота и генерираните от него вземания е тази във Варна. До Съединението важни пунктове за дунавската търговия, освен Русе, са още Свищов, Лом и Оряхово. След политическото и митническото обединение на Северна и Южна България доминираща роля играят митниците в най-големите градове на страната. Ролята на Бургас се засилва с изграждането на пристанището през 1903 г. и подобряването на железопътните връзки през 1910 г. (таблица 2).

Таблица 2.

Приходи от мита от най-големите митници като дял от общите приходи от митни сборове (1880 - 1912), % (Bureau statistique, 1883, 1888, 1891; Direction générale de la statistique, 1910, 1914, 1915)

	1880	1885	1890	1895	1900	1905	1910	1912
<i>Варна</i>	25	35	19	18	21	25	24	25
<i>Русе</i>	11	17	16	14	12	17	15	16
<i>София</i>	-	0	14	14	18	13	17	16
<i>Пловдив</i>	-	-	13	12	12	13	9	9
<i>Бургас</i>	-	-	11	11	9	10	16	16
<i>Свищов</i>	18	11	8	9	7	4	5	5
<i>Топ 5</i>	74	80	73	69	73	77	80	82

Общият ефект от промените в митническата тарифа или нивото на протекционизъм може да бъде проследен като се сравнят приходите от импортни мита спрямо стойността на вноса за съответната година (Eichengreen & Irwin, 2010). През 1895 г. това съотношение е 10,7%, за да нарасне до 13,5% през 1900 г., последвано от известен спад до 12,0% през 1905 г. Можем да предположим, че колебанията в този период се дължат на променящата се картина на договорни отношения с основните контрагенти, но същевременно е ясно доловим и преходът от средно равнище на адвалорните мита от 10,5% към 14% през 1896 – 1897 г. Въвеждането на специфичната митническа тарифа води до повишаване на равнището на митническа защита до 15,1% през 1910 г. В последната година от изследвания период съотношението между приходите от мита и обема на вноса спада до 13,9%. Това можем да отдадем с голяма доза вероятност на нарасналия обем безмитни доставки на военно оборудване в навечерието на Балканската война. Същевременно нивото на протекция на местния пазар и през 1912 г. остава над това от периода преди въвеждането на специфичната митническа тарифа.

В заключение, можем да потвърдим, че е налице приемственост по отношение на основополагащите принципи на данъчната система и в частност на митническата политика между Османската империя и Княжество България. Институционалната промяна, която протича през първите три десетилетия след Освобождението следва еволюционен процес в посока на засилване значението на косвените данъци за формиране на приходната част на бюджета. Фискалният ефект на митата е от съществено значение в този ход на развитие. Избраната промяна от адвалорни към специфични мита в началото на ХХ век е в унисон с епохата на нарастващ протекционизъм в Европа, но не води до създаване и съзряване на конкурентоспособен промишлен сектор.

Ако се върнем към терминологията на Дъглас Норт, можем да кажем, че институционалната промяна, илюстрирана от митническата политика в периода 1878 – 1912 г., е сравнително бавна и постепенна. Тя е обусловена както от външни фактори, така и от разбирането на творците на тази политика, че не са необходими резки промени. Направеният избор за протекционистична икономическа политика не оправдава очакванията за развитие на жизнеспособна местна индустрия. Друг въпрос е доколко този избор отговаря на нагласите и потребностите на преобладаващата част от обществото в следосвобожденска България.

На този фон контрастират честите реформи в организацията на митниците, видими от несекващия поток от правилници и наредби за регламентиране на дейността; ротацията на служителите между отделните пунктове; усилията за преодоляване на възникналите административни трудности при прехода към нов

модел на определяне на митата. Значителен ресурс се отделя за организационна трансформация, която в някои случаи е належаща, но от дистанцията на времето нерядко изглежда като разпиляване на енергия за дребни и несъществени детайли.

REFERENCES:

- Asakura, H 2003, *World history of the customs and tariffs*, World Customs Organization, Brussels.
- ‘Associates’ meetings of the Bulgarian Economic Society’ 1903, *Spisanie na Bulgarskoto ikonomichesko druzhestvo*, vol. 7, no. 6, pp. 447-454 (in Bulgarian).
- Bureau de statistique 1883, *Commerce extérieur de la Principauté pendant les années 1880 et 1881*, Imprimerie de l’état, Sofia.
- Bureau statistique de la Principauté de Bulgarie 1888, *Statistique du commerce de la Principauté de Bulgarie avec les pays étrangers pendant l’année 1885*, Imprimerie nationale de B. Proschek, Sofia.
- Bureau statistique de la Principauté de Bulgarie 1891, *Statistique du commerce de la Principauté de Bulgarie avec les pays étrangers pendant l’année 1890*, Imprimerie D. Velkoff, Sofia.
- Danailov, G 1896, ‘Our financial policy’, *Spisanie na Bulgarskoto ikonomichesko druzhestvo*, vol. 1, no. 5, pp. 313-318, no. 6, pp. 377-406, no. 7, pp. 465-491 (in Bulgarian).
- Direction générale de la statistique 1910, *Annuaire statistique du Royaume de Bulgarie. Première année: 1909*, Imprimerie de l’état, Sofia.
- Direction générale de la statistique 1914, *Annuaire statistique du Royaume de Bulgarie. Troisième année: 1911*, Imprimerie de l’état, Sofia.
- Direction générale de la statistique 1915, *Annuaire statistique du Royaume de Bulgarie. Quatrième année: 1912*, Imprimerie de l’état, Sofia.
- Dimitrov, M 2014, ‘The laws for promotion of industry in Bulgaria (1879-1912)’, in Dramalieva, V (ed.), *Political economy and economic theory*, UNWE, Sofia, pp. 348-368. (in Bulgarian)
- Eichengreen, B & Irwin, D 2010, ‘The Slide to Protectionism in the Great Depression: Who Succumbed and Why?’, *Journal of Economic History*, vol. 70, no. 4, pp. 871-897.
- North, D 1990, *Institutions, institutional change and economic performance*, Cambridge University Press, New York.
- Lyapchev, A 1903, ‘To the forthcoming trade negotiations’, *Spisanie na Bulgarskoto ikonomichesko druzhestvo*, vol. 7, no. 4, pp. 231-274, no. 6, pp. 383-401, no. 7, pp. 479-507. (in Bulgarian)
- Lyapchev, A 1904, ‘The customs tariff’, *Spisanie na Bulgarskoto ikonomichesko druzhestvo*, vol. 8, no. 10, pp. 698-721. (in Bulgarian)

Valkova, S, Alichkova, V, Tsvetkova, L, Penkova, P & Peneva, L (eds.) 2009, *History of Bulgarian customs 1879–2008*, 2nd ed., Customs Agency, Sofia. (in Bulgarian)

Correspondence address:

Aleksandar Shivarov – Chief Assistant Professor, PhD

University of Economics – Varna

Department of International Economic Relations

77, Knyaz Boris I Blvd., 9002 Varna

Tel.: (+ 359) 882 164 833

E-mail: a.shivarov@ue-varna.bg